

**Богдан Короленко, Ігор Каретніков,
Максим Майоров,**

*співробітники відділу аналізу регіональних особливостей
та політики національних меншин Українського інституту
національної пам'яті*

ДЕКОМУНІЗАЦІЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ТА РАЙОНІВ УКРАЇНИ: ПІДСТАВИ, ПРОЦЕС, ПІДСУМКИ

Протягом майже восьми місяців – з листопада 2015-го до липня 2016 рр. – відбулася найбільша з часів здобуття незалежності кількість перейменувань населених пунктів України. Зміна назв здійснювалася на виконання Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» (№ 317-VIII від 9 квітня 2015 р.). У даній статті аналізуються кількісні та якісні показники перейменувань, а також підсумовується досвід Українського інституту національної пам'яті (УІНП) – органу державної влади, який готував для Верховної Ради України рекомендації.

***Ключові слова:** декомунізація, перейменування, комеморація, тоталітарний режим.*

Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» було ухвалено 9 квітня 2015 р. голосами 254-х народних депутатів. Цей закон входив до так званого «декомунізаційного пакету»¹; відповідні законопроекти були ініційовані Українським інститутом національної пам'яті. Всі закони «декомунізаційного пакету» були ухвалені одночасно і підписані Президентом України 15 травня 2016 р. Вони набули чинності наступного дня після опублікування – 21 травня того ж року.

Ухвалення «декомунізаційних законів» на 25-му році незалежності стало можливим завдяки низці драматичних подій 2013–2014 рр., що пришвидшили переосмислення тоталітарної комуністичної спадщини значною частиною громадян України. До Верховної Ради VIII скликання вперше не потрапила Комуністична партія України, а представники інших політсил, які культивували ностальгію за радянським минулим, опинилися у меншості. Була створена проєвропейська коаліція, значною мірою репрезентована генерацією, сформованою вже за незалежної України. Надалі у нашій статті ми будемо посилалися переважно на один із «декомунізаційних» законів, а саме на № 317-VIII. Для зручності називатимемо його Закон.

Закон засуджує комуністичний та націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарні режими в Україні, визначає правові основи заборони пропаганди їх символіки та встановлює порядок

¹ Мова також про закони «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (№ 314-VIII), «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945 років» (№ 315-VIII) та «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (№ 316-VIII).

ліквідації символів комуністичного тоталітарного режиму. Символіка комуністичного тоталітарного режиму, згідно з Законом, включає, зокрема, «назви областей, районів та населених пунктів, у яких використані імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), [...] пов'язані з діяльністю комуністичної партії (включаючи партійні з'їзди), річницями Жовтневого перевороту 25 жовтня (7 листопада) 1917 року, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті (крім назв, пов'язаних з опором та вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури)».

Одиниці адміністративно-територіального устрою (області, райони, населені пункти), в назвах яких міститься символіка комуністичного тоталітарного режиму, підлягають обов'язковому перейменуванню. Згідно із законодавством України, зміна назв цих об'єктів належить до компетенції Верховної Ради України². Перейменування населених пунктів та районів ухвалюється постановами Верховної Ради, в той час як перейменування областей передбачає внесення змін до Конституції України, а отже потребує ухвалення відповідних законів.

Відповідно до ст. 7 Закону, місцеві органи влади мали шестимісячний строк з дня набрання чинності акта для проведення громадських слухань та внесення на розгляд Верховної Ради пропозицій щодо перейменування відповідних одиниць адміністративно-територіального устрою. Після цього парламент мав ухвалити рішення про перейменування з урахуванням вказаних пропозицій та рекомендацій Українського інституту національної пам'яті. У разі відсутності пропозицій місцевих органів влади, Верховна Рада ухвалює рішення про перейменування на підставі рекомендацій Українського інституту національної пам'яті.

Таким чином, законодавчий орган України очікував на пропозиції органів місцевої влади до 21 листопада 2015 р. У цей час відділ аналізу регіональних особливостей та політики національних меншин УІНП займався обліком населених пунктів (та інших одиниць адміністративно-територіального устрою), назви яких містили символіку комуністичного тоталітарного режиму. Було складено орієнтовний список та опубліковано на офіційному веб-сайті УІНП <http://www.memo.gov.ua/>. У подальшому список уточнювався: переважно доповнювався, але за результатом досліджень декілька позицій було також знято. Неоціненну поміч у з'ясуванні питання належності назв окремих населених пунктів до символіки комуністичного тоталітарного режиму надали краєзнавці та архіви.

Реалізація Закону в частині надання пропозицій органами місцевої влади протягом 2015 р. ускладнювалася з огляду на політичну ситуацію в Україні. По-перше, у зв'язку зі станом тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, окремих районів Донецької та Луганської областей, на цих територіях не діють легітимні органи місцевої влади, які могли б подати

² Натомість перейменування об'єктів топоніміки в населених пунктах (вулиці, площі, райони в містах тощо) належить до компетенції місцевих рад (в період з 22.11.2015 до 21.02.2016 Закон надав відповідні повноваження також сільським, селищним, міським головам, а з 22.02.2016 до 21.05.2016 головам обласних державних адміністрацій). Аналіз перейменувань об'єктів топоніміки в населених пунктах виходить за рамки тематики даної статті.

пропозиції Верховній Раді України. По-друге, на поведінку представників органів місцевого самоврядування сильно вплинула передвиборча кампанія напередодні місцевих виборів, які відбулися 25 жовтня 2015 р. Багато представників місцевого самоврядування намагалися уникати «непопулярних рішень» (підготовка пропозицій нових назв населених пунктів), а деякі навіть будували свою виборчу кампанію на популістських гаслах «не допустити перейменування». Всупереч фактам, активно поширювалися чутки про необхідність для громадян негайно змінювати документи, в яких вказані старі адреси, та про високу вартість відповідних адміністративних послуг. Крім того, мало місце нагнітання атмосфери спротиву будь-яким перетворенням під приводами побутової зручності, «збереження історії» тощо.

З метою виконання покладених на УІНП згідно з Законом повноважень, 8 грудня 2015 р. було створено Експертну комісію у складі співробітників УІНП та залучених фахівців з історії, картографії, лінгвістики тощо. Протягом грудня 2015-го – лютого 2016 р. Експертна комісія 9 разів збиралася в УІНП з метою вироблення пропозицій для Верховної Ради щодо нових назв одиниць адміністративно-територіального устрою. Рекомендації Комісії оформлені у протоколах засідань. Пропозиції, підготовлені Експертною комісією, направлялися до Комітету Верховної Ради з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування. Цей комітет займався підготовкою та відбором проєктів постанов, які виносилися на голосування до сесійної зали парламенту.

У своїй діяльності Експертна комісія керувалася низкою принципів. У першу чергу, давалися рекомендації повертати населеним пунктам їх історичні некомуністичні назви. У випадках, коли таких назв не існувало (або неможливо було їх встановити), коли історичні назви були немилозвучними (або невідповідними сучасності), або коли ці назви апелювали до російської імперської спадщини, Комісія надавала пропозиції присвоїти населеним пунктам нові назви, підібрані за результатом детальніших досліджень і обговорень. Часто до уваги бралися рекомендації краєзнавців, регіональних просвітницьких організацій та ініціативних груп громадян, надіслані на адресу УІНП або оприлюднені в засобах масової інформації. Підготовлені Комісією пропозиції базувалися на доцільності:

відродження назв зниклих населених пунктів, історія яких була тісно пов'язана з тими, що підлягають перейменуванню;

підкреслення у назві населених пунктів унікальності місцевої топоніміки (балки, річки, ліси тощо);

врахування географічних, економічних та етнічних особливостей населених пунктів;

вшанування історичних подій та постатей, безпосередньо пов'язаних з даними населеними пунктами.

Профільний Комітет Верховної Ради розглядав як рекомендації Експертної комісії УІНП, так і пропозиції від органів місцевої влади, які продовжували надходити навіть після передбаченого Законом терміну 21 листопада 2015 р. Протягом січня – липня

2016 р. у трикутнику УІНП – місцеві органи влади – профільний Комітет Верховної Ради відбувалася інтенсивна комунікація щодо узгодження пропозицій нових назв населених пунктів та районів. За цей час відділ аналізу регіональних особливостей та політики національних меншин УІНП опрацював понад півтори тисячі письмових звернень і запитів стосовно перейменування одиниць адміністративно-територіального устрою. У більшості випадків, коли пропозиції УІНП та органів місцевої влади не збігалися, Комітет надавав перевагу пропозиціям місцевої влади як виразникам волі громад.

Підготовка пропозицій щодо перейменування населених пунктів та районів, що знаходяться на тимчасово окупованих територіях, здійснювалася Експертною комісією без участі органів місцевої влади, з огляду на їх відсутність. Звісно, російська окупаційна адміністрація Криму та фактична адміністрація так званих «народних республік» в окремих районах Донецької та Луганської областей залишалися поза процесом перейменувань; вони не визнають чинності нових назв. Для досягнення порозуміння та консенсусу щодо перейменувань на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, Експертна комісія провела спільне засідання з представниками Меджлісу кримськотатарського народу, які мають власні законодавчі ініціативи щодо відродження історичної топоніміки Криму, радикально зміненої постановами радянських органів влади після депортації кримських татар у 1944 р.

З 25 листопада 2015 р. до 14 липня 2016 р. Верховна Рада України ухвалила 13 постанов, якими були перейменовані 987 населених пунктів та 25 районів: разом 1012 перейменувань. Більшість нових назв районів є похідними від нових назв районних центрів, також перейменованих відповідно до Закону. Винятками стали Перекопський район Автономної Республіки Крим (колишній Красноперекопський, центр – Яни Капу), Вітовський район Миколаївської області (колишній Жовтневий, центр – Миколаїв), Лиманський район Одеської області (колишній Комінтернівський, центр – Доброслав).

Особливістю постанови Верховної Ради «Про перейменування окремих населених пунктів та районів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» (№ 1352-VIII від 12 травня 2016 р.) є застереження, що цей акт набирає чинності з моменту повернення тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя під загальну юрисдикцію України. Інші постанови набули чинності з дня, наступного після їх опублікування.

Станом на середину жовтня 2016 р. на розгляді Верховної Ради ще залишається проект постанови про перейменування Кіровоградського району. Зміна назв Дніпропетровської та Кіровоградської областей очікується в рамках конституційної реформи, що триває. Загалом, основний етап перейменування населених пунктів та районів на виконання Закону завершено. Звісно, в подальшому можливі випадки встановлення фактів належності назв окремих населених пунктів України до символіки комуністичного тоталітарного режиму і звернення з цього приводу до Верховної Ради України, але такі випадки будуть поодинокими.

Переименовання населених пунктів та районів відбулися в усіх областях України, крім Івано-Франківської. Найбільша кількість цих одиниць адміністративно-територіального устрою знаходиться на території Донецької (109), Харківської (103) та Дніпропетровської (97) областей. Було перейменовано 32 міста, з них майже половина – на тимчасово окупованих територіях. Загалом, на тимчасово непідконтрольних органам влади територіях України було перейменовано 8 районів та 148 населених пунктів, з яких 14 – міста.

З назв, які зникли з карти в результаті перейменування, 133 були на честь Жовтневого перевороту 1917 року; 108 – на честь Володимира Леніна; 69 – Григорія Петровського; 48 – Сергія Кірова; 35 – Василя Чапаєва. Також багато назв походило від імен і прізвищ Михайла Калініна, Валеріана Куйбишева, Федора Сергєєва (Артема), Фелікса Дзержинського, Григорія Котовського, Якова Свердловла тощо. Зокрема, було перейменовано 88 населених пунктів з назвою Жовтневе, 42 населені пункти – Петрівське, 29 – Кірове, 28 – Ленінське, 25 – Радянське, 24 – Чапаєвка, 23 – Комсомольське тощо. Чимало інших назв населених пунктів повторювалися більше, ніж по 10 разів.

Всі 987 населених пунктів до перейменування були названі одною з 354 повторюваних та неповторюваних назв. Більшість з цих 354 варіантів – не унікальні назви, а різні варіації одних і тих самих (Кірове – Кіровка, Чапаєве – Чапаєвка). Часто населені пункти з однаковою комуністичною назвою траплялися навіть в межах одного району. Наприклад, в Ширяївському районі Одеської області було три села з назвою Жовтневе, в Харківському районі Харківської області – три селища з назвою Радгоспне.³

В результаті перейменування, кількість варіацій назв населених пунктів цієї категорії зросла з 354 до 727. Напевно, досить велика частина назв стали унікальними унікальними в розрізі загальноукраїнської статистики. Відновлено понад 300 історичних назв, з них близько 70 належать до культурної спадщини корінних народів та національних громад України – кримських татар, болгар, греків, євреїв тощо. В Автономній Республіці Крим та у межах Севастопольської міської ради більшість перейменувань – це відновлення історичної топоніміки, стертої з карти сталінським режимом після депортації кримськотатарського народу в 1944 р.

Історія деяких з відновлених назв нараховує по кілька століть. Наприклад, топонім Олешня відомий з 11 ст. У 1802–1920 роках Олешки були центром Дніпровського повіту Таврійської губернії. З 1928-го і до повернення історичної назви в 2016-му місто називалося Цюрупинськ, на честь організатора продрозверстки Олександра Цюрупи.

Чотири населені пункти було перейменовано на честь подій Української Революції 1917–1921 рр., які відбувалися у цих місцевостях. Село Богданівське Дворічанського району Харківської області (колишнє Жовтневе) назване на честь Богданівського полку УНР, який в грудні 1918 р. вів тут оборонні бої. Село Гордієнківці Генічеського району Херсонської області (колишнє Шлях Незаможника) отримало назву на честь 1-го Кінного полку ім.

³ Це суперечить не лише ст. 5 Закону України «Про географічні назви» («Присвоєння однієї і тієї ж назви кільком однорідним географічним об'єктам у межах одного населеного пункту або району не допускається»), але й радянському законодавству (Положенню про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР 1981 р.)

Костя Гордієнка Армії УНР, бійці якого під час Кримської операції у квітні 1918 р. здійснили десант на Чонгарську переправу, рухаючись через місцевість, де нині розташоване село. Селище Загородське Новоушицького району Хмельницької області (колишнє Комунар) перейменоване на честь генерал-хорунжого Армії УНР Олександра Загородського, війська якого у вересні 1920 р. здобули перемогу в бою, що відбувся на території теперішнього селища. Селище Синьожупанники Шаргородського району Вінницької області (колишнє Петровське) назване на честь воїнів 7-го Синього полку (Синьожупанників) 3-ї стрілецької дивізії Армії УНР, які відзначилися в боях у цій місцевості в липні 1919 р.

П'ять населених пунктів перейменовані на честь їхніх уродженців-військовослужбовців, які загинули під час несення служби у зоні Антитерористичної операції на Сході України. Село Сусваль Володимир-Волинського району Волинської області (колишнє Жовтневе) назване на честь солдата 51-ї механізованої бригади Петра Сусваля, який помер 2 вересня 2014 р. внаслідок поранення, отриманого в бою за Савур-Могили. Селище міського типу Токарівка Веселинівського району Миколаївської області (колишнє Кудрявцівка) отримало назву на честь солдата 28-ї окремої механізованої бригади Віталія Токаря, який загинув 10 листопада 2014 р. в бою з диверсійно-розвідувальною групою терористів. Село Максимівка Синельниківського району Дніпропетровської області (колишнє Октябрське) назване на честь старшого солдата 93-ї окремої механізованої бригади Максима Єфімчука, який загинув 20 квітня 2015 р. під час мінометного обстрілу. Село Ільїне Чернігівського району Запорізької області (колишнє Панфілівка) отримало назву на честь сержанта 93 окремої механізованої бригади Віталія Ільїна, який загинув 29 серпня 2014 р. в боях під Іловайськом. Село Добропасове Покровського району Дніпропетровської області (колишнє Червоний Лиман) назване на честь старшого солдата 25-ї окремої повітряно-десантної бригади Сергія Добропаса, загиблого 14 червня 2014 р. в літаку Іл-76, збитому при заході на посадку в аеропорту Луганська. Два населені пункти на тимчасово окупованій території перейменовані на честь військовослужбовців, які неподалік них загинули. Село Ужівка Новоазовського району Донецької області (колишнє Ленінське) перейменовано на честь добровольця, капітана Окремого загону спеціального призначення «Азов» Степана Криворученка («Ужа»), який загинув 5 лютого 2015 р. в боях під Широкиним. Селище Ступакове Бахмутського району Донецької області (колишнє Красний Пахар) отримало назву на честь лейтенанта 25-го окремого мотопіхотного батальйону Івана Ступака, який загинув 29 січня 2015 р. в боях за Дебальцеве.

З прикладів врахування національної специфіки під час перейменування населених пунктів варто відзначити село Христо-Ботеве (колишнє Благоеве) Лиманського району Одеської області та селище Каравелове (колишнє Коларівка) Вітовського району Миколаївської області. Ці населені пункти мали назви на честь комуністичних діячів Болгарії Димитра Благоева та Василя Коларова. Внаслідок перейменування вони отримали назви на

честь національних героїв болгарського народу XIX ст. Христо Ботева та Любена Каравелова.

Варто наголосити, що пропозиції зазначених вище назв, які вшановують події Революції 1917-1921 рр., загиблих в АТО воїнів та діячів болгарського національно-визвольного руху, були надані саме Експертною комісією при УІНП. На жаль, більшість пропозицій, що надходили від органів місцевої влади, не відзначалися прагненням зберегти локальну культурну та історичну спадщину. Органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади під час вибору нових назв переважно керувалися принципом співзвучності (Калінінське – Калинове) або обирали типові, «нейтральні» назви. Оскільки Комітет Верховної Ради переважно надавав перевагу «волі місцевої громади», то багато оригінальних пропозицій Експертної комісії УІНП так і залишилися нереалізованими. Натомість, замість типових комуністичних назв, чимало населених пунктів отримали типові «нейтральні». Найпопулярнішими новими назвами стали: Степове (24 перейменування), Вишневе (22), Мирне (15), Благодатне (13), Калинівка (12), Покровське (12). Інші назви повторюються рідше – не більше 10 населених пунктів на одну назву.

На етапі громадських слухань деякі органи місцевого самоврядування спочатку зайняли неконструктивну позицію і надсилали пропозиції про перейменування шляхом «зміни етимології» (sic!) старої назви. Таким чином, вони розраховували «виконати» Закон, уникнувши фактичної зміни назви своїх населених пунктів. Зокрема, доводилось мати справу з наполегливими пропозиціями перейменування міста Іллічівськ на Іллічівськ («на честь святого Іллі»), міста Димитров на місто Димитров («на честь святого Димитрія Ростовського»), а міста Дніпропетровськ на Дніпропетровськ («на честь апостола Петра»). Чисельні сільські ради пропонували вважати назву Жовтневе похідною від свята Покрови Пресвятої Богородиці 14 жовтня. Найбільш оригінальною спробою залишити стару назву була пропозиція секретаря міської ради вважати назву Комсомольськ аббревіатурою, яка розшифровується «КОлектив Молодих СОціально МОтивованих Людей (Б) Справжніх (Б) Козаків»⁴. Профільний комітет Верховної Ради відкинув ці та подібні їм пропозиції.

Процес перейменування населених пунктів та районів на виконання Закону супроводжувався помітним суспільним резонансом. Дискусії, публічні коментарі та громадські акції, пов'язані з перейменуванням міст Дніпропетровськ (Дніпро), Кіровоград (Кропивницький) та Комсомольськ (Горішні Плавні), активно висвітлювалися у засобах масової інформації та обговорювалися у загальнонаціональному масштабі. Особливо політизованими були дискусії щодо нової назви Кіровограда, в якості якої окремі політичні сили пропонували стару імперську назву Єлисаветград. Спроби довести «неправомірність» деяких перейменувань і досі здійснюються у судах. Станом на середину жовтня 2016 р. суди розглядали близько двох десятків таких позовів, однак випадків задоволення вимог позивачів на цей момент не було.

Таким чином, перейменування понад тисячі населених пунктів та районів стало результатом співпраці місцевої влади, Укра-

⁴ Відбулося засідання шостої сесії Комсомольської міської ради сьомого скликання. (2016, February 17). Retrieved February 17, 2016, from <http://www.komsomolsk-rada.gov.ua/main/3893-vdbulosyazasdannya-shostoyi-sesyikomskoyi-miskoyi-radisomogo-sklikannya.html>

їнського інституту національної пам'яті, дослідників, архівістів та активістів на місцях, і звісно, Верховної Ради України. Процес вироблення пропозицій та ухвалення рішень був напруженим, шлях до результату часто пролягав через гарячі дискусії. Та незважаючи на чималий обсяг роботи та інші несприятливі обставини, декомунізація назв на карті України успішно відбулася.